

Rudnytskyi, S. 1899. Ukrainski kozaky v 1625–1630 rr. [Ukrainian Cossacks in 1625–1630]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*. T. 31–32. S. 1–76. [in Ukrainian].

Florya, B. 1996. Nachalo Smolenskoj voyny i zaporozhskoe kazachestvo [The Beginning of Smolenska War and Zaporizhian Cossacks]. *Mapa mundi. Zbirnik na poshanu Yaroslava Dashkevicha z nagody yogo 70-richchya*. Lviv-Kyiv-Niu-York. S. 443–450. [in Russian].

Tselevych, O. 1899. Uchast kozakiv u Smolenskii viini [Participation of the Cossacks in Smolenska War]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*. T. 28. S. 1–72. [in Ukrainian].

Brian L. D. 2007. *Warfare and History*. London: Routledge.

УДК [281.5УГКЦ;262.15:36](477.83/86)«189»

DOI: 10.20535/2307-5244.54.2022.264564

Н. М. Колб

ORCID: 0000-0003-4449-1991

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Н. Ф. Мусак

ORCID: 0000-0002-8685-9566

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

N. Kolb

*Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine*

N. Mysak

*Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine*

МАТЕРІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКИХ ДЯКІВ У ГАЛИЧИНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ СТ.: СТАН І ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ

Financial Support of the Greek-Catholic Cantors in Galicia at the end of 19th Century: General State and Ways of Solving

У статті висвітлено джерела прибутку галицьких греко-католицьких дяків, охарактеризовано їх матеріальне становище наприкінці ХІХ ст., вказано причини невдоволення співців умовами оплати своєї праці, зосереджено увагу на пропозиціях щодо матеріального забезпечення дяків, описано спільні акції представників цієї соціальної групи та їх результати.

Ключові слова: дяк, матеріальне забезпечення, стабільна зарплата, консолідовані акції, Галичина.

At the end of the 19th century the problem of financial support of the greek-catholic cantors in Galicia became urgent. At that time the maintenance

of this social stratum was based on voluntary donations from religious communities. Such a situation created extraordinarily difficult material circumstances for the cantors. Often they had to ask for their earnings from parishioners, to think about changing their place of work or changing their profession in general. All these factors led to a sharp decline in the qualification of cantors. This, in turn, had a very negative impact on the level of church service. As a result, in the 1880s cantors began to speak actively about the need to reorganize the mechanism of financial security of their stratum.

The goal of this research is to describe the financial situation of the cantors at end of the 19th century. The realization of this goal implied the fulfillment of such tasks: find out the sources of income of this social group; investigate the specifics of legislative regulation of the cantors' income; clarify the requirements to cantors for earning the income; analyze the activities of church servants to fulfill these requirements. The urgency of the work is determined by the fact that the problem of material support for cantors in the late 19th century has not yet been scrutinized as the subject of special study. In this article, the authors used the methods of analysis, synthesis, retrospection, and tools of the statistical method.

The issue of the financial income for the cantors gained special importance in the 1890s. The impetus for this was reform of the law "About church competition". The cantors wanted authorities to introduce a clear state salary and the opportunity to receive it in the cash desks of tax governments. In the fight for their rights the representatives of this stratum have demonstrated high consolidation and persistence. Thanks to this, they achieved a greater quota for church servants in the government bodies. However, these innovations essentially did not satisfy the demands of the cantors and did not improve the material security of the strata. However, the cantors didn't stop organizing the actions of struggle. At the beginning of the 20th century, the problem of material security remained one of the most pressing problems in the life of the cantors' strata.

Keywords: cantors, material security, stable salary, consolidated actions, Galicia.

Актуальність роботи зумовлена тим, що з 1880-х рр. в українському галицькому суспільному дискурсі помітне місце зайняло т. зв. дяківське питання. Дяки (реєнти, церковні співці) були частиною причету Церкви як служителі нижчого рангу. Особи, що обіймали цю посаду, мали володіти відповідними моральними характеристиками, певним рівнем освіти, добрими вокальними даними та вміти правильно (відповідно до вимог обряду) співом супроводжувати відправи священика, паралітургійні практики (молебни, акафісти та ін.), обряди й Таїнства.

Дяки відігравали неабияку роль у соціальній структурі галицького суспільства. Вони були своєрідною проміжною ланкою між духовенством

і світським населенням, особливо селянством, виконували важливі соціальні функції у громаді. Та суспільні вимоги до них часто були завищені, дисоциували з реальними матеріальними обставинами, в яких доводилося жити й працювати. По-перше, дяки були прикладом для парафіян, мали уособлювати зразок морального особистого й родинного життя, ощадливого і дбайливого господарювання, потягу до освіти та прищеплення цих стандартів дітям. По-друге, в просвітницькій та господарській праці з громадою церковні співці нерідко були першими помічниками парохів, вони брали активну участь у заснуванні читалень, гуртків, спілок і кооперативів. По-третє, до 1870-х рр. дяки часто реалізували й освітні функції на селі. Австрійське законодавство зобов'язувало дяків, за відсутності фахових педагогів, викладати в місцевій початковій школі, навчаючи дітей читати, рахувати й співати (Заброварний, С. 2001, с. 12). За виконання вчительських функцій громада виділяла співцеві помешкання (дяківку), присадибну ділянку та фінансове забезпечення. Так тривало до шкільної реформи 1873 р., внаслідок якої дяки втратили право викладати в початковій школі, а відтак і пов'язане з ним утримання. Відтоді доходи дяків фактично формувалися за рахунок пожертв парафіян, які не мали чітко встановленого розміру і великою мірою були добровільними за звичаєм¹. Втрата стабільного матеріального забезпечення спричинила значний занепад дяківської верстви наприкінці XIX ст., що стало відчутною проблемою для Греко-католицької церкви. Фінансова скрута зумовила загальне падіння кваліфікаційного рівня дяків, а також негативно позначилася на авторитеті співців у громаді. З цього приводу один із дописувачів газети «Руслан» з жалем констатував: «загирилось много давнїше користних дяківських посад, а днесь много есть парохїй, де не то нема жадної платнї ані “мірки”, але навіть хати на помешканє для дяка нема» (Ю. Д. 1897, с. 2). З часом ці проблеми загострювалися, потребуючи якнайшвидшого вирішення.

Мета запропонованого дослідження — визначити особливості матеріального забезпечення дяків наприкінці XIX ст., їх боротьби за покращення свого становища, а також заходів Церкви та світської влади щодо вирішення проблеми забезпечення.

Проблема матеріального забезпечення греко-католицьких дяків кінця XIX ст. дотепер ще не стала предметом спеціального вивчення. Загалом життя й діяльність цієї соціальної групи поки мало перебуває в центрі зацікавлення науковців. Особливості дяківської верстви у Галичині на зламі XIX–XX ст. дослідили у статтях З. Валіхновська (Валіхновська, З. 2004а; Валіхновська, З. 2004б; Валіхновська, З. 2010) та Н. Колб (Колб, Н. 2015а). Деякі аспекти окресленої проблеми побіжно розкриті у працях Л. Мороз (Мороз, Л. 2002), М. Черепанина (Черепанин, М. 1997, с. 95), І.-П. Химки (Химка, І.-П.

¹ В справі дяківській // Дѣло. 1895. Ч. 17. С. 2.

2003, с. 61), О. Дрогобицької (Дрогобицька, О. 2014, с. 11–12), Р. Делятинського (Делятинський, Р. 2001, с. 58).

Базовим джерелом нашого дослідження став фаховий часопис галицьких греко-католицьких співців «Дяківський глас». Чимало інформації про матеріальне становище дяків міститься також на шпальтах народо-вещької газети «Діло» та священницьких періодичних видань «Душпастир», «Нива», греко-католицьких єпархіальних вісників, зокрема «Вісника Станіславівської єпархії». Допоміжну роль відіграли матеріали Ф. 408 Центрального державного історичного архіву України у м. Львові, стенограми засідань Галицького сейму, збірник адміністративних законів Австро-Угорської імперії, спогади С. Шухевича, праці сучасних істориків.

При написанні статті використано методи аналізу, синтезу, ретроспекції, інструментарій статистичного методу. Ці методи дали змогу з'ясувати джерела доходів дяків, дослідити специфіку їх нормативного врегулювання та реалії функціонування, висвітлити вимоги співців щодо власного утримання, проаналізувати заходи, яких церковні служителі нижчого рангу вживали для їх реалізації.

Наприкінці XIX ст. дяки констатували, що їх верства була чи не єдиною в імперії, яка не мала державного дотаційного утримання, а плату отримувала винятково від громад. Традиційною формою оплати праці дяків була т. зв. роківщина. Вона стягувалася під час Великого посту і не мала загально встановленого розміру, коливаючись у різних громадах від 4 до 20 зол. рин.¹ за рік від кожного господаря. Подекуди її навіть сплачували не грошима, а кількома корцями збіжжя. Поза тим практика показувала, що віряни (нерідко через бідність, а часом і через бажання «позбутися» небажаного дяка) не були ретельними в сплаті роківщини, через що співці мусили знов і знов приходити до боржників, випрошуючи свою платню². Дяки мали право примусово стягнути з громади заборгованість за допомогою староства (на підставі цісарського розпорядження від 20 квітня 1854 р.), але тільки у випадку, коли роківщину внесено до парафіяльного інвентарю (А. Д. 1898). Проте таких громад було дуже небагато. Аби бодай якось змусити парафіян погасити заборгованість за роківщину, парафіяльні священники надавали дякам дозвіл (а часом навіть зобов'язання) не видавати селянам-боржникам картки до великодньої сповіді³. Така практика доволі поширилась у парафіях Східної Галичини. Водночас у духовних колах посилювалося розуміння,

¹ Золотий ринський — напівофіційна, більш поширена у суспільстві, назва грошової одиниці Австро-Угорської імперії гульдена (флорина). 1 золотий ринський поділявся на 100 крейцерів. Перебував в обігу до 1899 р., з 1892 р. — паралельно з новою валютою кроною (короною).

² Дописи «Дъла». Зь Станіславівщини // Дъло. 1892. Ч. 1. С. 2–3.

³ У той час існувала практика, коли той, що приходив до сповіді, мав дати сповідникові спеціальну картку зі своїм прізвищем. Таким чином, священник міг контролювати, хто з його парафіян не приходять до сповіді. Про принципи функціонування практики карток до сповіді на прикладі гімназій див. (Шухевич, С. 1991, с. 122).

що вона суперечить покликанню й засадам служіння Церкви, тож її потрібно скасувати¹ (проте цього так і не зробили).

У громадах, де не було традиції роковщини, віряни мали підпорядковуватися приписам закону від 15 серпня 1866 р. «Про церковну конкуренцію». Згідно з цим документом, пов'язані з відправою літургії видатки до 50 зол. рин. на рік покривали з церковних фондів громади. Якщо церковний фонд не міг повністю забезпечити необхідні кошти, парох мав право нестачу стягнути з парафіян як одноразову квоту в рамках сталих податків (Савчак, Д. 1893)². Оскільки закон не визначав, яка частина з названої суми припадала на оплату праці дяка, понад те — конкретно не вказував її як окрему статтю видатків, парафіяльні комітети часом визначали для свого співця дуже низьку дотацію, або й цілком відмовлялись ухвалювати квоту для нього. На прохання греко-католицької ієрархії органи влади надали спеціальні роз'яснення, в яких підтвердили належність оплати праці дяка до «літургійних» видатків громади³. Проте на початку ХХ ст. духовні кола мусили констатувати, що тільки в бюджеті поодиноких громад заклали сталу квоту на утримання дяка. Нерідко це зумовлювалося прагненням парафіяльних комітетів максимально зменшити літургійні видатки, покладені на плечі громади. Інший вагомий чинник — бюрократична сторона питання: на виділення такого утримання було необхідне підтвердження повітового керівництва, яке на це не завжди погоджувалося (Антон, В. 1908). Спротив парафіяльних комітетів нерідко викликав у парохів намір збудувати в парафії помешкання для дяка (Очабрук, А. 1896).

Такими ж ненадійними й повністю залежними від волі громади були доходи дяків від виконання принагідних релігійних послуг. Зокрема, існувала традиція т. зв. коляди — різдвяних обходів осель парафіян зі святочними віншуваннями, під час яких дяк роздавав проскурки, за які міг отримати добровільну пожертву (Тороньській, А. 1888). Також співці мали право на винагороду від парафіян за співслужіння священникові при звершенні церковних обрядів і таїнств (А. Д. 1898). Однак доходи від треб⁴ були незначними й непостійними, мали звичасвий (визначений традицією кожної окремої громади) характер. Понад те, нерідко парафіяни надовго затримували плату за них⁵. Водночас сучасники констатували тенденцію до зменшення звичасвого тарифу за релігійні послуги, головню через зубожіння

¹ Центральний державний історичний архів України в м. Львові. Ф. 408. Оп. 1. Спр. 1295. Арк. 23.

² Парох має право приймати дяка і цю службу церковну // Вѣстникъ Станиславской епархіи. 1887. Ч. II. С. 27–28.

³ Олень зъ многихъ. Голось въ справѣ дяковскій // Дѣло. 1895. Ч. 188. С. 3.

⁴ Треби (*jura stolae*, епітрахильні такси) — плата за виконання релігійних обрядів і таїнств. Парафіяни сплачували її після виконання священником обряду. Відсутність чітких розмірів винагород за виконання треб ставала причиною частих конфліктів між парохами і парафіянами (Колб, Н. 2015b, с. 95–97).

⁵ Понижене дяковського стану // Дяковскій Гласъ. 1895. Ч. 3. С. 36–37.

населення, а також антицерковну агітацію радикалів, які закликали селян не сплачувати служителям Церкви ніяких законодавчо незакріплених утримань¹. Невнормоване матеріальне забезпечення дяківської верстви змушувало кваліфікованих співців часто змінювати місця праці, створювало реальну загрозу злиденної старості, призводило до зменшення кількості охочих опанувати цей фах².

Проблемний стан матеріального забезпечення дяків яскраво ілюструє статистика. Так, у Станиславівській єпархії на 1895 р. дотація за безперервним звичаєм або на підставі парафіяльного інвентарю існувала тільки у 67 з 557 дяківських посад. У 331 громаді платили дякам грошима, у 138 — змішано грошима і збіжжям, у 50 — тільки збіжжям, а у 38 взагалі дотація була відсутня, й оплату праці співців обмежили суто доходами від треб. Далеко не всі дяки єпархії мали змогу поліпшити своє матеріальне становище за допомогою господарювання. Лише за сімома посадами закріпили земельну ділянку в полі, за 114 — город розміром до $\frac{1}{4}$ морга³, і аж 443 посади абсолютно не були забезпечені земельною ділянкою. Незадовільною була ситуація і з помешканнями для співців: дяківки існували тільки у 162 парафіях. Більшість — 320 дяків — жили в родинному домі. В цих обставинах поширилася практика, коли посаду співця обіймав некваліфікований більш-менш вокально обдарований мешканець села, для якого дяківство було суто приробітком. Це знімало гостроту питання оплати праці співця, забезпечення його помешканням і земельним наділом, однак гостро актуалізувало іншу проблему — різкого падіння якості дяківських послуг, що вкрай негативно позначалося на рівні служіння Церкви, завдавало відчутного удару її авторитетові⁴.

Матеріальна скрута дяків спонукала Церкву шукати різні способи вирішення проблеми. Так, станиславівська духовна влада 1890 р. закликала підвладний клір подбати про створення затвердженої в парафіяльному комітеті письмової угоди з умовами щодо утримання дяків⁵. Однак біль-

¹ Так, під впливом агітації радикалів керівництво однієї з громад заборонило церковним слугам збирати т. зв. коляду. Це спонукало останніх звернутися зі скаргою до староства, яке констатувало, що запровадження таких пожертв є винятково компетенцією Церкви і правом пароха, а громада не має права забороняти збір добровільних внесків на утримання дяків та інших церковних слуг (А. Д. 1898; Дописи «Дѣла» // Дѣло. Ч. 1. С. 2).

² Слід зазначити, що у верстві траплялися й доволі заможні дяки. Так, дяк львівського кафедрального собору Микита Гетьман передав 4000 зол. рин. на будівництво церкви в родинних Зарубинцях біля Збаража, а дяк у Радчі коло Станиславова Теодор Остап'як своїм коштом (8000 зол. рин.) звів парафіяльну церкву (О піднесено моральнѣмъ стану дяківського // Дяківській Глась. 1895. Ч. 3. С. 38).

³ Морг — одиниця виміру площі, дорівнює 5595 м².

⁴ Обезпеченне и підвищенне дотації для дяків // Дяківській Глась. 1895. Ч. 1. С. 13.

⁵ Надавати підтримку дякам душпастирів зобов'язували постанови Львівського провінційного собору 1891 р. Там зазначалося: «понеже Церкви по більшій часті не мають достаточних фондів на удержане дяків, протое звертає Синодь особливу увагу Епископѣвъ и парохѣвъ на то, щоби тымъ часом попирали полученне ихъ удержаня» (О товариствѣ взаимной помочи дяків // Вѣстникъ Станиславской єпархії. 1890. Ч. VII. С. 112; Чинности и рѣшеня руского провинціального собора в Галичинѣ бѣгвущого ся во Львовѣ въ році 1891. Львовѣ, 1896. С. 131).

шість дяків і духовенства усвідомлювали, що реальним способом вирішити проблему є зміна конкуренційного закону, скасувавши залежність дотації співців від громад та встановивши для них сталу, чітко визначену платню з державної скарбниці¹ (Очабрук, А. 1896). Послідовними промоторами цієї ідеї з 1884 р. були єпархіальні дяківські товариства, насамперед станиславівський дяківський осередок (Полотнюк, И. 1895, Ч. 37)².

Нагодою втілити ці вимоги став започаткований 1893 р. перегляд конкуренційного закону в Галицькому сеймі, а додатковим стимулом — вимоги покращити матеріальне становище з боку деяких суспільних верств — духовенства (Колб, Н. 2015а, с. 90–92), вчителів (Мисак, Н. 2013; Мисак, Н. & Наконечний, Р. & Вовк, Є. 2010), чиновників. Така активізація боротьби за гідне фінансове забезпечення спонукала всі три єпархіальні дяківські товариства створити спільну депутацію, що мала домагатися від влади встановити співцям державну дотацію у квоті 120 зол. рин. за рік (Полотнюк, И. 1895. Ч. 38). У відповідь за дорученням сейму Крайовий виділ³ провів консультації з усіма греко-католицькими ординаріатами⁴. Ті підтвердили нестабільність і низький рівень доходів дяків та висловилися за законодавче врегулювання сталої платні для верстви. Так, станиславівська ієрархія пропонувала встановити дотацію в сумі 120 зол. рин., львівська — 200 зол. рин., а перемишльська — 120 зол. рин. для сільських і 200 зол. рин. на рік — для міських дяків⁵. Проте у внесених до сейму наприкінці 1895 р. пропозиціях Крайовий виділ абсолютно не врахував цих рекомендацій. Натомість влада фактично обмежилась усуненням з § 12 конкуренційного закону формулювання, яке закладало нерівноправне трактування причету римо- і греко-католицького обрядів. Щодо формування дотації дяків Крайовий виділ залишав стару модель: парафіяльна каса + доплата вірян у рамках їх сталого оподаткування. Це спонукало дяків знову активізувати діяльність, аби домогтися внесення своїх вимог до нової редакції конкуренційного закону⁶. Вже на початку 1896 р. представники єпархіальних дяківських товариств провели у Львові спільну нараду, за підсумками якої уклали петицію до сейму з закликом на найближчій сесії ухвалити для співців дотацію не меншу, ніж 120 зол. рин. за рік. Водночас делегати зборів звернулися з проханням підтри-

¹ Одень зь многихъ. Голось вь справѣ дяковскій // Дѣло. 1895. Ч. 188. С. 3.

² Другі загальні збори Товариства взаимнои помочи дяковъ єпархїи Станиславовскон // Дѣло. 1892. Ч. 134. С. 2; Рухъ вь рускихъ товариствахъ // Дѣло. 1891. Ч. 131. С. 2–3.

³ Крайовий виділ — виконавчий орган крайової автономії, що функціонував протягом однієї каденції сейму. До його компетенції входили питання, що стосувалися автономії краю, виконання доручень сейму, підготовка законопроектів, а також контроль за діяльністю нижчих органів територіального самоуправління.

⁴ Справа дяковска вь соймовій комісії петиційноій // Дѣло. 1894. Ч. 18. С. 1–2.

⁵ Що чувати зь дяковскою справою? // Дяковскій Гласъ. 1896. Ч. 1. С. 5–7.

⁶ Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1894. Lwów, 1894; Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1895/1896. Lwów, 1896.

мати цю вимогу до греко-католицького митрополита, галицького намісника, крайового маршалка, українських депутатів. Така рішучість гарантувала їм запевнення в розумінні проблем цієї категорії церковного причету та підтримку від влади. Втім, відсутність у крайовому бюджеті коштів завадила цілковито задовольнити вимоги. Зокрема, маршалок Станіслав Бадені заявив, що найближча сесія сейму зможе наразі прийняти тільки ухвалу про зрівняння дяків у правах з римо-католицькими органістами. А замість дотації у 120 зол. рин. влада запропонувала співцям поки обмежитися 100 зол. рин. за рік¹. Ці положення були закріплені ухвалою 28 січня 1896 р. в сеймі й затвердженою 16 квітня 1896 р. в уряді новою редакцією конкурентного закону².

Однак новий варіант закону відразу викликав у дяків низку зауважень. По-перше, визначену там суму дотації в 100 зол. рин. вони називали недо-статньою. По-друге, проблемним був і механізм її отримання. Адже для призначення дякові платні парох мав подати спеціальне прохання до староства, а в разі якихось перешкод з боку останнього — внести петицію до сейму. Недосконалість такої процедури нерідко ускладнювали ще й випадки зволікання з боку самих священників. Це спонукало дяків говорити про необхідність мобілізувати пресвітерів спеціальними розпорядженнями духовної влади та особистими зверненнями співців до своїх душпастирів³. По-третє, закон і надалі покладав відповідальність за виплати утримання церковним слугам безпосередньо на громаду, при тому, що механізм стягнення коштів не був належно прописаним. Дяки наголошували, що найкращим вирішенням проблеми було б, щоб вони отримували зарплату з релігійного фонду, який водночас мав би дбати і про збільшення квоти для співців (И. Б. 1896)⁴. Серйозним недоліком нового конкурентного закону також називали розмите і надто загальне трактування тих, хто мав отримувати державне забезпечення. Адже до категорії «церковна прислуга», окрім дяка, зараховували ще кілька осіб. Якщо припустити, що річна квота у 100 зол. рин. мала розподілятися між ними всіма, то оплата праці дяків знову була вкрай низькою. Зважаючи на ці зауваження, єпархіальні дяківські товариства відразу внесли до Галицького сейму петиції з проханням ухвалити новелу до конкурентного закону, в якій закріпити призначення річної дотації дякам принаймні

¹ Краєва дяківська депутація // Дяківській Глясь. 1896. Ч. 2. С. 22–24.

² Що чувати зь дяківскою платнею? Дяківській Глясь. 1897. Ч. 10. С. 147.

³ Що чувати зь дяківскою платнею? Дяківській Глясь. 1897. Ч. 10. С. 147.

⁴ Подібну позицію 1898 р. в Галицькому сеймі відстоював депутат о. Кирило Гаморак. Він наголошував, що опіка матеріальним забезпеченням дяків має стати спільним обов'язком держави, краю й парафян. На його думку, слід було відновити практику, яка існувала в краї до 1860 р., коли на церковні потреби парахи отримували окрему фіксовану суму з релігійного фонду. За таких умов уся встановлена § 12 конкурентного закону квота — 100 зол. рин. — могла б спрямовуватися суто на утримання дяка. До цих 100 зол. рин. крайовий бюджет додавав би кожній парафії принаймні 20 зол. рин., що би дало змогу досягнути бажаної для дяків капіти у 120 зол. рин. (Дяківська справа вь Львівськомъ Соймѣ // Дяківській Глясь. 1898. Ч. 3. С. 33–39).

120 зол. рин. з каси податкових урядів. Окрім цього, співці просили додати в закон положення про будівництво й ремонт дяківських помешкань¹.

Великі надії на підтримку й сприяння у вирішенні своїх матеріальних проблем дяки покладали на єпархіальні собори, заплановані на 1896–1897 рр. Так, станиславівське дяківське товариство звернулося до свого єпископату, прохаючи підтримати вимоги: 1) встановити дотацію від влади в сумі 120 зол. рин. для сільських і 180–200 зол. рин. — для міських дяківських посад; 2) стягати платню для дяків при оподаткуванні населення та виплачувати її за квитанціями у відповідних податкових урядах. Водночас товариство заклиало ієрархів спеціальними розпорядженнями внормувати низку аспектів матеріального забезпечення дяків, які безпосередньо належали до компетенції духовної влади. Насамперед, воно вимагало зобов'язати парохів: 1) для вирішення житлової проблеми дяків у порозумінні з громадами забезпечити існування дяківок, що мали перебувати у власності Церкви²; 2) інвентаризувати сталі грошові й зернові пожертви парафіян як частину доходів церкви, призначену на утримання церковних слуг, гарантуючи контроль за надходженнями й унеможливаючи їх розтрату. Від собору очікували також унормування проблеми доходів від треб. Зокрема, дяки вимагали визначити чіткі розміри належних їм коштів за кожну конкретну відправу, або ж зобов'язати до цього парохів з поданням відповідної інформації у консисторію. Для покращення матеріального становища церковних слуг дяківські товариства вважали доцільним поширити на всю Галичину практику окремих парафій, коли співцям надавали третину від священницьких треб. Вони також пропонували створити єпархіальний фонд для допомоги бідним парафіям та домагалися щорічної допомоги для нього від Галицького сейму на правах державної компенсації за відібране в дяків майно на користь шкільного фонду. Ці кошти мали стати додатковим засобом матеріальної підтримки церковних слуг³. Проте сподівання співців на допомогу єпархіальних соборів не справилися. Дяківське питання так і не стало предметом обговорення греко-католицького кліру.

Байдужість влади до фінансової скрути соціальної верстви дяків спонукала громадськість шукати й обговорювати альтернативні шляхи вирішен-

¹ Петиції всѣхъ трохъ дяковскихъ Товариствъ // Дяковскій Гласъ. 1897. Ч. 2. С. 25–26.

² Непоодинокі випадки непорозумін навколо належності церковного майна спонукали духовну владу ініціювати душпастирську перевірку записів у ґрунтових книгах на предмет, на чію власність записані ці маєтки, наголошуючи, що дяківка, город і поле при ній за законом є юридичним суб'єктом, є власністю Церкви, а не громади. Тому якщо церква, поля, церковні маєтки, парафіяльні будинки, дяківки та конфесійні цвинтарі в ґрунтових книгах записані на громаду чи на когось іншого, слід подбати про виправлення хибного запису (Приказъ чтобы переконати ся на кого суть записані въ книгахъ ґрунтовыхъ: церковъ, дяковка, поля церковні, цмнтарѣ (кладбыща) // Вѣстникъ Станиславѣвской Епархіи. 1894. Ч. XI. С. 131–132).

³ Точки, дотичні Справи пѣвцѣвъ церковныхъ, предложені ВВ. Отцями Собора Епархіально-го въ Станиславѣвъ въ роцѣ 1897, Выдѣломъ Товариства Взаимнои Помочи Дяковъ Епархіи Станиславѣвскои // Дяковскій Гласъ. 1897. Ч. 9. С. 132–134.

ня проблеми. Одним із дієвих способів подолати безвихідне матеріальне становище сучасники називали те, щоб церковні слуги оволоділи якимось додатковим фахом¹. Тим паче, що така практика в дяківському середовищі існувала, проте не була досить поширеною. Наприклад, у Перемишльській єпархії 64 з 830 дяків паралельно виконували функції громадського писаря, близько 10 працювали вчителями у ще несистематизованих школах², 39 займалися ремісництвом (найбільше — ткацтвом, бондарством і кравецтвом), частина співців були управителями громадських склепів, оглядачами худоби та ін. (Копко, М. 1899). Порушуючи це питання на шпальтах часописів у різні періоди 1890-х рр., оо. П. Бажанський (1892 р.) і М. Копко (1899 р.) висували практично однакові пропозиції. Вони наголошували на важливості (і з погляду покращення матеріального становища співців, і як важливий чинник розвитку національної економіки) запровадження в освітню програму дяківських шкіл та курсів вивчення різних видів ремесла (токарства, кошикарства, ткацтва, кравецтва, шевства, гончарства), пасічництва, керівництва сільськими склепами й крамницями, опанування основ громадського діловодства та бухгалтерії. Обидва священники також уважали важливою складовою роботи дяків організацію в парафії навчання церковного співу. Так, П. Бажанський наголошував, що за співцями необхідно закріпити обов'язок щонеділі та в свята після вечірнього богослужіння навчати дітей церковного співу. За це пропонував призначити з церковної скарбниці їм винагороду від 10 до 30 зол. рин. на рік. М. Копко ж пропонував домагатися для дяків права на викладання церковного співу в народних школах. Відтак вони б отримували за це винагороду з крайових фондів як помічники вчителя. Також священник закликав співбратів організувати збір пожертв для підтримки дяків, передати опіку над оплатою їх праці церковним комітетам. Він уважав, що така ухвала спростить отримання через староство коштів для винагороди церковних слуг (Бажанський, П. 1892; Копко, М. 1899).

Невдоволення поправками до закону «Про церковну конкуренцію» спонукало дяків не припиняти активні консолідовані заходи для поліпшення власного матеріального становища. Деканальні збори співців пропонували подавати петиції до сейму, аж доки він призначить сталої дяківської дотації, також через спеціальне звернення донести свої вимоги до Державної ради, цісаря Прем'єр міністра, навіть організувати поїздку депутації дяків до Відня (Курцеба, П. 1897). Наприкінці 1897 р. представники всіх трьох єпархі-

¹ Справа дяківська // Батьківщина. 1885. Ч. 5. С. 33.

² Несистематизовані (нечинні) школи — народні школи, що з тих чи інших причин не ввійшли в систему підпорядкування шкільної адміністрації краю. Такі школи не отримували фінансування з державного бюджету, як правило, їх утримувала своїм коштом громада. До цієї категорії навчальних закладів належали новостворені школи, які розпочали шкільний рік із запізненням, та школи, у яких не було дотримано належних для навчання дітей санітарно-гігієнічних норм. Найчастіше — це освітні заклади без відповідного приміщення (заняття відбувались у публіках, старих шинках, інших непристосованих спорудах) або без сталої посади вчителя.

альних дяківських товариств провели чергове зібрання у Львові. Обрана на ньому депутація в пошуках підтримки й протекції зробила низку візитів до церковних ієрархів та високопосадовців: кардинала Сильвестра Сембратовича, віце-маршалка єпископа Костянтина Чеховича, маршалка Станіслава Бадені, українських депутатів сейму. Вона також подала на розгляд законодавчого органу й намісництва петицію з вимогою врешті вирішити проблему матеріального забезпечення дяків. За підсумками зустрічі з депутацією С. Бадені доручив Олександрові Барвінському спільно з єпископом К. Чеховичем зробити відповідне подання в сеймі та обіцяв його підтримати¹. Водночас у лютому 1898 р. законодавчий орган Галичини зобов'язав Крайовий виділ провести переговори з урядом щодо запровадження сталої дотації для дяків та на наступній сесії прозвітувати про їх результат². 1 серпня 1898 р. Крайовий виділ звернувся до намісництва з відозвою (підкріпленою петиціями від дяківських товариств та петиційної комісії Галицького сейму до уряду)³, щоб визначена § 12 закону 1896 р. квота в розмірі 100 зол. рин. цілковито спрямовувалася на утримання органістів і дяків. До цієї суми з крайового бюджету мали б доплачувати 20 зол. рин. як компенсацію за передане до шкільного фонду майно дяків. Таким чином, загальний розмір річної дотації для цієї соціальної верстви досяг би бажаних 120 зол. рин.⁴

Для підтримки суспільного резонансу навколо матеріального забезпечення дяків і пришвидшення реакції влади станіславівське дяківське товариство спробувало об'єднати зусилля з римо-католицькими органістами⁵. У грудні 1898 р. організація закликала останніх подати до сейму спільну петицію про пришвидшення вноормування платні вже на найближчій сесії; а також запропонувала делегувати депутацію до духовної, державної й автономної влади⁶. У лютому 1899 р. органісти й дяки провели у Львові спільне віче (Валіхновська, 3. 2004а, с. 129). Прикметно, що поряд з фінансуванням учасники обговорили низку актуальних для церковних слуг проблем: створення фахових шкіл для дяків і органістів; прийняття на роботу лише осіб з відповідною кваліфікацією; правовий захист дяків. Для оперативного реагування на найболючіші проблеми цієї соціальної верстви учасники віча створили спільну комісію, до складу якої ввійшли представники — мешканці Львова⁷. Відповідно до ухвали віча, комісія уклала петицію до сейму й усіх повітових депутатів, організувала на її підтримку збір підписів на місцях. Слід зауважити, що в цьому документі висловлено вимогу призначити орга-

¹ Краєва дяківська депутація у Львові // Дяківській Глась. 1898. Ч. 2. С. 17–19.

² Дяківська справа вь Львівськомь Сеймь // Дяківській Глась. 1898. Ч. 3. С. 33–39.

³ Відозва. Дяківській Глась. 1898. Ч. 12. С. 177–178.

⁴ Робота властей вь справь платы дяковъ и органистовъ // Дяківській Глась. 1899. Ч. 4. С. 51–53.

⁵ Загальні збори // Дяківській Глась. 1898. Ч. 10. С. 150–151.

⁶ Відозва // Дяківській Глась. 1898. Ч. 12. С. 177–178; Відозва П. Т. Органистовъ // Дяківській Глась. 1899. Ч. 1. С. 9–12.

⁷ Краєве віче дяковъ и органистовъ // Дяківській Глась. 1899. Ч. 1. С. 19–23.

ністам і дякам стали державну платню, залежно від стану парафії та місцевих обставин. Водночас розмір річної дотації мали збільшити до 300 зол. рин.¹ Однак ці заходи виявилися безрезультатними. А діяльність вічевого комітету до кінця 1899 р. згасла².

На зламі XIX–XX ст. питання дяківської платні остаточно так і не вирішили. Різні гілки й органи влади один на одного перекладали відповідальність за відсутність бодай якихось результатів. Галицьке намісництво так і не відповіло на відозву Крайового виділу щодо внормування річного доходу співців. Свої дії воно мотивувало тим, що Львівський римо-католицький ординаріат не надав необхідної для об'єктивного аналізу проблеми інформації. Байдужість та інертність влади при вирішенні дяківського питання все ж не змусила церковних слуг остаточно скласти руки. Вони ухвалили не припиняти петиційної боротьби за свої права. В результаті консолідації зусиль навесні 1899 р. ця соціальна верства засипала сейм різними зверненнями. Такі подання здійснили Станиславівське дяківське товариство, дяки з різних повітів, комітет органістів і дяків Галичини тощо. Втім, Галицький сейм не відхилився від напрацьованої стратегії — цей пакет петицій він знову передав Крайовому виділові для подальших переговорів із урядом³.

Тим часом проблема матеріального становища дяків та органістів у Галичині набула більшого розголосу, з регіональної перетворилася на загальнодержавну. 1899 р. її двічі озвучив з трибуни Державної ради депутат Шаєр⁴. Наприкінці XIX ст. у Відні відбувся загальноавстрійський з'їзд керівників хорів, диригентів і органістів. Одним із питань, що їх активно обговорювали учасники зібрання, було визначення, в чийй компетенції повинно перебувати надання утримання дякам: священників, коляторів чи уряду як опікуна релігійного фонду. Для втілення ухвал з'їзду створили спеціальний комітет, також вислали телеграми до цісаря, кардиналів і Міністерства віросповідань і освіти. А на 1900 р. запланували наступний з'їзд⁵.

Наприкінці XIX ст. гостро постала необхідність радикально вирішити проблему матеріального забезпечення дяків. Практика, коли утримання цієї соціальної верстви фактично ґрунтувалася на добровільних і чітко не фіксованих пожертвах віросповідних громад, дуже болісно вдаряла по фінансовому становищі дяків. Позбавлені тривких і прогнозованих засад існування, вони часто змушені були випрошувати в парафійан зароблене, змінювати місце праці у пошуках кращого добробуту, а то й замислюватися про

¹ Вѣсти зъ вѣчовоу комісії // Дяківській Глась. 1899. Ч. 5. С. 36–37.

² Полѣшнене быту матеріального дяківъ и органістівъ въ Галичинѣ // Дяківській Глась. 1899. Ч. 12. С. 180–181.

³ Робота властей въ справѣ платы дяківъ и органістівъ // Дяківській Глась. 1899. Ч. 4. С. 51–53.

⁴ Акція въ хосень органістівъ и дяківъ. Дяківській Глась. 1898. Ч. 6. С. 83–84.

⁵ Загальний австрійській з'їздъ управительствъ хорівъ, диригентівъ и органістівъ у Вѣдни // Дяківській Глась. 1899. Ч. 12. С. 183; Полѣшнене быту матеріального дяківъ и органістівъ въ Галичинѣ // Дяківській Глась. 1899. Ч. 12. С. 180–181.

кардинальну зміну фаху. Ці реалії призвели до різкого падіння кваліфікації співців, дуже негативно позначалися на рівні служіння Церкви. Відтак у 1880-х рр. дяківське середовище почало активно говорити про необхідність стабілізувати матеріальне забезпечення верстви. Особливого розмаху ці вимоги набули в 1890-х рр. на тлі реформи закону «Про церковну конкуренцію». Дяки вимагали від влади встановлення чітко визначеної державної платні, яку вони, як і інші соціальні верстви, могли б отримувати через каси податкових урядів. У боротьбі за свої права співці продемонстрували гідну подиву консолідованість і наполегливість. Завдяки цьому вони домоглися законодавчого затвердження владою більшої квоти на утримання церковних слуг. Однак нововведення по суті не виконали вимог дяків щодо покращення матеріального забезпечення верстви. Це спонукало представників цієї категорії церковних слуг і надалі не припиняти організованих акцій боротьби. На початок ХХ ст. матеріальне забезпечення залишалося однією з найгостріших проблем у житті дяківської верстви.

А. Д. 1898. Чи власть політична має право касувати доходи руско-католицького духовенства? *Дяло*. Ч. 82. С. 3.

Антон, В. 1908. В справі організації церковних півців. *Нива*. Ч. 1. С. 24–25.

Бажаньській, П. 1892. О Дякахъ. *Душпастырь*. Ч. 5. С. 110.

Валіхновська, З. 2004а. Дяківське товариство у Станіславові. *Вісник Прикарпатського університету*. Серія: мистецтвознавство. Вип. VII. С. 122–130.

Валіхновська, З. 2004б. Церковно-співоча школа у Станіславові та її фундатор Ігнатій Полотнюк. *Вісник Прикарпатського університету*. Серія: мистецтвознавство. Вип. VI. С. 88–95.

Валіхновська, З. 2010. Галицькі дяки ХІХ століття — персоналії. *Калофонія*. Ч. 5.

Делятинський, Р. 2001. *Історія Станіславівської Єпархії (1885–1900)*. Івано-Франківськ.

Дрогобицька, О. 2014. *Традиція і модерн: побут української сільської інтелігенції Галичини (кінець ХІХ — 30-ті рр. ХХ ст.)*. Івано-Франківськ.

Заброварний, С. 2001. Перші діячі українського національного відродження в Перемишлі. *Перемишль і Перемишльська земля протягом віків*. Вип. 2. С. 12.

И. Б. 1896. Допись зъ Станіславовскои Епархіи. *Дяковскій Гласъ*. Ч. 6. С. 83–84.

Колб, Н. 2015а. Дяківська верства в Галичині наприкінці ХІХ століття: станові спархіяльні товариства. *З історії західноукраїнських земель*. Вип. 10–11. С. 155–165.

Колб, Н. 2015б. «З Богом за Церкву і вітчизну»: греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині у 90-х роках ХІХ століття. Жовква.

Копко, М. 1899. Кілька мислей въ справѣ дяковскій насуваючихъ ся при читанно квестіонарѣвъ надѣсланыхъ Урядами парохіальними Епархіи Перемыскои. *Дяковскій Гласъ*. Ч. 7. С. 103–106.

Курцеба, П. 1897. Деканальні дяковскій збори въ Бучачу. *Дяковскій Гласъ*. Ч. 3. С. 41–42.

Мисак, Н. 2013. Матеріальне становище педагогічної інтелігенції в Галичині наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. *Україна — Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. Вип. 6. С. 39–54.

Мисак, Н. & Наконечний, Р. & Вовк, С. 2010. Матеріальне становище галицьких народних вчителів наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. *Вісник гуманітарних наук Львівського національного аграрного університету*. № 1–2. С. 32–47.

Мороз, ЛІ. 2002. Церковно-музична тематика на сторінках часопису «Дяківський глас». *Калофонія*. Вип. 1. С. 313–316.

Очабрук, А. 1896. Допись вь справѣ дяківскѣй. Зь повѣту лѣського. *Дяківській Гласъ*. Ч. 4. С. 57.

Полотнюкъ, И. 1895. Справа дяківска. *Дѣло*. Ч. 37. С. 2.

Полотнюкъ, И. 1895. Справа дяківска. *Дѣло*. Ч. 38. С. 2.

Савчак, Д. 1893. *Збѣрникъ законѣвъ адміністраційныхъ*. Львѣвъ.

Тороньскій, А. 1888. Проскурка по колядѣ. *Душпастырь*. Ч. 24. С. 765–772.

Химка, І.-П. 2003. Релігія й національність в Україні другої половини ХVІ–ХІХ століть. *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*. Ч. 4. С. 61.

Черепанин, М. 1997. *Музична культура Галичини*. Київ.

Шухевич, С. 1991. *Моє життя. Спогади*. Лондон.

Ю. Д. 1897. Справа дяківска. (Дописи). *Руслан*. Ч. 27. С. 2–3.

A. D. 1898. Chy vlast' politychna maie pravo kasuvaty dokhody rusko-katolyckoho dukhovenstva? [Whether Political Power Has the Right to Cancel Revenue of the Rusko-Catholic Clergy?]. *Dilo*. Ch. 82. S. 3. [in Ukrainian].

Anton, V. 1908. V spravi organizatsiyi tserkovnykh pivtsiv [in the Case of the Organization of the Church Cantors]. *Nyva*. Ch. 1. S. 24–25. [in Ukrainian].

Bazhan'skii, P. 1892. O Diakakh [About the Cantors]. *Dushpastyr*. Ch. 5. S. 110. [in Ukrainian].

Valikhnovs'ka, Z. 2004a. Diakivs'ke tovarystvo u Stanyslavovi [Cantors' Society in Stanyslaviv]. *Visnyk Prykarpats'koho universytetu. Seria: mystetstvoznavstvo*. Vyp. VII. S. 122–130. [in Ukrainian].

Valikhnovs'ka, Z. 2004b. Tserkovno-spivochka shkola u Stanyslavovi ta yii fundator Ihnatii Polotniuk [Church-Singing School in Stanyslaviv and Its Founder Ihnatii Polotniuk]. *Visnyk Prykarpats'koho universytetu. Seria: mystetstvoznavstvo*. Vyp. VI. S. 88–95. [in Ukrainian].

Valikhnovs'ka, Z. 2010. Halyts'ki diaki XIX stolittia — personalii [Galician Cantors of the 19th Century — Persons]. *Kalofoniia*. Ch. 5. [in Ukrainian].

Drohobyt's'ka, O. 2014. *Tradyciia i modern: pobut ukrains'koi sil's'koi intelihentsii Halychyny (kinets' XIX — 30-ti rr. XX st.) [Tradition and Modernity: Everyday Life of the Ukrainian Rural Intelligentsia in Galicia (end of the 19th — 30's of 20th Century)*. Ivano-Frankivs'k. [in Ukrainian].

Deliatyns'kyi, R. 2001. *History of Stanyslaviv Diocese (1885–1900)*. Ivano-Frankivs'k. [in Ukrainian].

Zabrovarnyi, S. 2001. Pershi diiachy ukrains'koho nacional'noho vidrodzhennia v Peremysli [The First Activists of the Ukrainian National Revival in Peremysl']. *Peremysl' I Peremysl's'ka zemlia protiahom vikiv*. Vyp. 2. S. 12. [in Ukrainian].

Y. B. 1896. Dopys' z Stanyslavivskoy Eparkhiy [Post from the Stanyslaviv Diocese]. *Diakivs'kyi Hlas*. Ch. 6. S. 83–84. [in Ukrainian].

Kolb, N. 2015a. Diakivs'ka verstva v Halychyni naprykintsi XIX stolittia: stanovi yeparkhial'ni tovarystva [Cantors' Stratum in Galicia at the end of 19th Century: Stratum Diocesan Societies]. *Z istorii zakhidnoukrains'kych zemel'*. Vyp. 10–11. S. 155–165. [in Ukrainian].

Kolb, N. 2015b. «Z Bohom za Tserkvu i vitchyznu»: hreko-katolyts'ke parafial'ne dukhovenstvo v Halychyni u 90-kh rokakh XIX stolittia [«With God for the Church and the Country»: Greek-Catholic Parish Clergy in Galicia in the 1890s]. Zhovkva. [in Ukrainian].

Kopko, M. 1899. Kil'ka myslei v spravi diakivskii nasuvaiuchykh sia pry chytaniu kvestionariv nadislanykh Uriadamy parokhial'nymy Eparkhii Peremyskoj [Some Thoughts in Cantors' Case, that Appear While Reading the Questionnaires, Sent by Parish Governments of Peremysl' Diocese]. *Diakivskii Hlas*. Ch. 7. S. 103–106. [in Ukrainian].

Kurtseba, P. 1897. Dekanal'ni diakivski zbory v Buchachu [Deans' Cantors' Meetings in Buchach]. *Diakivskii Hlas*. Ch. 3. S. 41–42. [in Ukrainian].

Mysak, N. 2013. Material'ne stanovyshche pedahohichnoi intelihetsii v Halychyni naprykintsi XIX — na pochatku XX st. [Financial Position of the Pedagogical Intelligentsia in Galicia at the End of XIX — in the Early XX Century]. *Ukraina — Pol'shcha: istorychna spadshchyna i suspil'na svidomist'*, Vyp. 6, S. 39–54. [in Ukrainian].

Mysak, N. & Nakonechnyi, R. & Vovk, Ye. 2010. Material'ne stanovyshche halyts'kykh narodnykh vchyteliv naprykintsi XIX — na pochatku XX st. [Financial Position of the Galician Folk Teachers at the End of XIX — in the Early XX Century]. *Visnyk humanitarnykh nauk L'vivs'koho natsional'noho ahrarynoho universytetu*. № 1–2. S. 32–47. [in Ukrainian].

Moroz, L. 2002. Tserkovno-muzychna tematyka na storinkach chasopysu «Diakiv'skyi hlas» [Church-Music Topics on the Pages of the Magazin «Diakiv'skyi Hlas»]. *Kalofonia*. Vyp. 1. S. 313–316.

Ochabruk, A. 1896. Dopys v spravi diakivskii. Z povitu Liskoho [Post in the Cantors' Case. From Liske County]. *Diakivskii Hlas*. Ch. 4. S. 57. [in Ukrainian].

Polotniuk, Y. 1895. Sprava diakivska [Cantors' Case]. *Dilo*. Ch. 37. S. 2. [in Ukrainian].

Polotniuk, Y. 1895. Sprava diakivska [Cantors' Case]. *Dilo*. Ch. 38. S. 2. [in Ukrainian].

Savchak, D. 1893. *Zbirnyk zakoniv administraciinykh [The Collection of Administrative Laws]*. L'viv. [in Ukrainian].

Toron'skii, A. 1888. Proskurka po koliadi [Proskurka after Christmas Carol]. *Dushpastyr*. Ch. 24. S. 765–772. [in Ukrainian].

Chymka, I.-P. 2003. Relihia i nacional'nist' v Ukraini druhoi polovyny XVI–XIX stolit' [Religion and Nationality in Ukraine in the Second Part of XVI–XIX Centuries]. *Kovcheh. Naukovyi zbirnyk iz tserkovnoji istorii*. Ch. 4. S. 61. [in Ukrainian].

Cherepanyn, M. 1997. *Muzychna kul'tura Halychyny [Music Culture of Galicia]*. Kyiv. [in Ukrainian].

Shuchevych, S. 1991. *Moie zhyttia. Spohady [My Life. Memoirs]*. London. [in Ukrainian].

Yu. D. 1897. Sprava diakivska. (Dopysy) [Cantors' Case]. *Ruslan*. Ch. 27. S. 2–3. [in Ukrainian].